

LISA 3. JUHTUMITE NÄIDISED

Hea teadustava juhtumite näidiste osa koosneb viiest väärtusvalikut sisaldavast olukorrast ja nende võimalikest lahendustest. Lahendused on konstrueeritud selliselt, et viimane (kuues variant) kirjeldaks soovituslikku käitumist. Tuleb aga silmas pidada, et enamik tegelikus elus ette tulevaid väärtusdilemmasid sõltuvad kontekstist ja seega on konkreetsetest soovitustest olulisem õppida kaalutluskohti ära tundma ja väärtusvalikute üle arutlema ning neid põhjendama. Seetõttu on nt teaduseetika kursustel ja koolitustel pigem sobilik kasutada juhtumeid sellisel kujul, et ükski lahendusvariantidest ei oleks ideaalne (vt valikuid üks kuni viis), et ärgitada aktiivset arutelu.

I Teadustöö kavandamise näidisjuhtum

Fiktiivne uurimisteema

Professor Pikk juhtus lugema professor Lühikese uurimistoetuse taotlust. Professorid Pikk ja Lühike on mõlemad pikka aega Eestis töötanud lähedaste uurimisteemadega, kuid professor Pikk ei olnud kunagi varem kuulnud sellisest nähtusest, mida professor Lühike taotluses lubas uurima hakata. Professor Pikk rääkis ka oma kolleegidega, kes samuti pole professor Lühikese uuritavast nähtusest kunagi kuulnud, mistõttu ei usu keegi neist, et taotlus rahuldatakse.

Professor Pikk esitas samas taotlusvoorus ka ise uurimistaotluse, kuid seda palju tavalisemate nähtuste uurimiseks ning uute praktiliste rakendusvõimaluste leidmiseks. Hiljem selgub, et toetus määrati professor Lühikesele, kuid professor Pikk jäi toetusest ilma. Professor Pikal tekkis seepeale kahtlus, et teine uurimisrühm sai toetuse fiktiivse teema uurimiseks.

Mida teeksid professor Pika asemel?

1. Teavitan oma kahtlustest toetuste jagajaid ja palun neil professor Lühikese taotlust uuesti hinnata.
2. Pöördun otse professor Lühikese poole ning pärin talt tema uurimisteema kohta selgitusi.
3. Kritiseerin avalikult meedias teadusrahade jaotamist ja seda, kuidas kahtlase väärtusega uurimisteema saab rahastust, kuid rakendusuringud mitte.
4. Usaldan taotluse hindajaid ja ei tee midagi.
5. Kirjutan oma kahtlustest teadusasutusele, kus professor Lühike töötab, ning palun neil professor korrale kutsuda.
6. Oluline on rääkida kõigi osapooltega, et mõista kõiki juhtunu asjaolusid. Kahtlemata põhjustab teadusrahade jaotamine pingeid konkureerivate taotlejate vahel, kuid see ei tähenda, et rahastajad peaksid alati eelistama rakenduslikke või juba end tõestanud

uuringuid otsingulistele. Seepärast tuleks püüda mõista, mida professor Lühike ikkagi uurida soovib, ja eelkõige tema endaga sel teemal rääkida. Siiski on oluline teavitada rahastajaid põhjendatud kahtlustest, eriti kui kahtlus tekib uurimisteema valdkonda tundval spetsialistil. Sel juhul lasub edasine vastutus rahastajal, kel tuleb tagada rahastusotsuste erapooletus, põhjendatus ja läbipaistvus.

II Teadustöö tegemise näidisjuhtum

Kaks doktoranti

Doktorant Tali on oma uurimistöö jaoks kogunud hulganisti videomaterjali uuritava teema kohta. Enne andmete kogumist küsis doktorant Tali intervjuueeritavatelt kirjaliku nõusoleku, milles ta sätestas, et materjali kasutab doktorant Tali ainult uurimistöö eesmärgil, seda ei näe kõrvalised isikud ning selle sisu jääb konfidentsiaalseks. Edaspidiseid uuringuid nõusolek ei käsitletud.

Doktorant Tali andmekogumine kestis kaks aastat. Mõni aeg pärast andmete kogumist pöördub doktorant Tali poole doktorant Tiugu, kes uurib sarnast teemat, ning avaldab soovi kasutada Tali kogutud videomaterjali. Tiugu leiab, et materjalis on väärtuslikke andmeid, mille uuesti kogumine oleks asjatu ressursside raiskamine. Doktorant Tali keeldub materjali jagamast, viidates oma kokkuleppele uuritavatega. Doktorant Tali oleks aga nõus tegema erandi, kui Tiugu nimetaks ta kaasautoriks kõigis publikatsioonides, mis tema kogutud andmeid kasutavad. Sellega pole aga doktorant Tiugu nõus.

Doktorant Tiugu pöördub oma murega juhendaja poole, kes on ühtlasi ka doktorant Tali juhendaja.

Kuidas käituksid juhendaja asemel?

1. Toetan doktorant Tali ja ütlen, et tal on täielik õigus sellisest palvest loobuda.
2. Ütlen doktorant Talile, et nõusolekut on võimalik mitmeti tõlgendada ja ta võiks kaasdoktorandi ettepanekuga nõustuda.
3. Annan doktorant Tiugule mõista, et andmestiku peab iga uurija ise koguma ning ta ei saa teise töö kulul enda elu lihtsamaks muuta.
4. Püüan doktorant Tali veenda ja ütlen, et selline materjali jagamine ei ole midagi erakordset ning see ei ole kindlasti autoriks nimetamist väärt.
5. Annan doktorantidele mõista, et see on nende isiklik erimeelsus ja nad peavad selle isekeskis lahendama.
6. Juhendaja kohuseks on siiski doktorante toetada, mistõttu räägin mõlema doktorandiga ja püüan neile selgitada olukorra keerukust. Selgitan doktorant Tiugule, et kokkulepet intervjuueeritavatega tuleb igal juhul austada ning andmete kasutamine uuel eesmärgil eeldab vähemalt uuritavate teavitamist ja uue nõusoleku küsimist. Soovitan doktorant

Talil kaaluda, kas tal oleks võimalik teha doktorant Tiuguga koostööd ja avaldada selle põhjal ühine publikatsioon, millesse mõlemad sisuliselt panustavad.

III Autorsuse, teadustöö tulemuste avaldamise ja rakendamise näidisjuhtum

Plagiaat uurimistaotluses

Uurimistaotluste retsensent märkab, et taotleja on kasutanud teiste autorite materjale nendele viitamata. Taotlus lükatakse tagasi ja komisjon otsustab teavitada taotleja ülikooli. Komisjon saadab taotleja valdkonna dekaanile täieliku retsensiooni, mis sisaldab nimekirja teostest, millest on tekstilõike kopeeritud ja millele tulnuks viidata.

Taotleja on rahvusvaheliselt tunnustatud ja oma valdkonnas silmapaistev teadlane, kes on aidanud ja toetanud teaduskonda kogu oma pika ja viljaka karjääri jooksul. Teadlasel on valdkonnas mitmeid õppetööga seotud kohustusi, ta juhib tulevaste uurimisprojektide kavandamist ja on seotud mitme käimasoleva uurimisprojektiga. Teeneka teadlasena on ta juhendanud paljusid valdkonna töötajaid.

Mida teeksid dekaani asemel?

1. Otsustan lahendada juhtumi iseseisvalt. Kutsun teadlase silmast silma vestlusele, kuulan ära tema seisukohta ja noomin teda hooletuse eest.
2. Otsustan koguda rohkem infot teadlase varasema tegevuse kohta. Kutsun kokku komisjoni, mis vaatab kriitiliselt läbi kõik teadlase varem avaldatud tööd. Kui leitakse veel plagiaadile osutavaid tõendeid, algatan teadlase vastu menetluse akadeemilise petturluse osas.
3. Pean saadetud materjali piisavaks tõestuseks akadeemilisest petturlusest. Teen juhtumi valdkonnas avalikuks, kirjutades teaduskonna töötajatele, et plagiaati meil ei sallita. Hoiatan teadlast, et järjekordsele rikkumisele järgneb vallandamine.
4. Otsustan aidata teadlast, kes on ilmselt töökohustustega ülekoormatud. Vestlen teadlasega ja soovitan tal enda töökoormust vähendada, et vältida sarnaseid olukordi tulevikus.
5. Otsustan lahendada juhtumi delikaatselt väiksemas ringis. Kutsun kokku teadlase vahetu töökorraldaja, kolleegist professori ning teadlase enda. Arutame neljakesi, miks selline olukord tekkis ning kuidas saaks seda edaspidi vältida.
6. Ei ühtegi eelnevaist. Akadeemiline petturlus on hea teadustava raske rikkumine, mida tuleb tõsiselt võtta ja võimalikult erapooletult lahendada. Erapooletuse tagamiseks tuleks pöörduda ülikooli töötajate akadeemilise petturluse juhtumeid menetleva isiku või komisjoni poole. Oluline on võimaldada teadlasel end kaitsta ning tagada, et süüdistus oleks selgelt tõendatud. Seetõttu tuleks tõsiselt kaaluda, kas rahastava asutuse saadetud retsensioonist piisab süü tõendamiseks või on vajalik täiendava info kogumine. Juhil lasub vastutus ka selle eest, et teadlase vääriskus ja privaatsus oleksid kaitstud kuni juhtumi menetlemise lõpuni. Teadlast tuleks käsitleda süütuna kuni süü tõendamiseni, mistõttu

vältima peab info avaldamist enne menetluse lõppemist. Süü tõendamisel tuleks kaaluda, kas teadlase nimi tuleks avaldada. Lähtuda tuleb asutuses kokku lepitud põhimõtetest, võttes arvesse nii rikkumise tõsidust, teadlase varasemat käitumist kui ka muid asjaolusid. Samuti on oluline silmas pidada, mida saab teha sarnaste olukordade ärahoidmiseks tulevikus ning kuidas toetada teadlase tööd, et see lähtuks hea teadustava põhimõtetest.

IV Teadlane teaduskogukonnas näidisjuhtum

Mure retsenseerimisega

Ajakiri uurib doktor Valgelt, kas ta on nõus üht artiklit eelretsenseerima. Kuna pealkiri tundub huvitav, on doktor Valge nõus. Kui ta hiljem kogu artikli läbi loeb, tuleb kirjutatu doktor Valgele tuttav ette. Talle meenub, et paari kuu eest kuulis ta ühel konverentsil doktor Musta selleteemalist ettekannet.

Doktor Valgel ei ole seejärel kahtlustki, et retsenseeritava artikli üks autoritest on just doktor Must, kelle uurimismeetodite suhtes on doktor Valge pikka aega olnud skeptiline.

Mida teeksid doktor Valge asemel?

1. Teatan ajakirjale, et ma ei saa artiklit retsenseerida, sest tean, kes on autor.
2. Kirjutan põhjaliku retsensiooni ja saadan selle ajakirjale, kuid märgin lühidalt juurde, et ma aiman, kes võib olla artikli autor.
3. Autori aimamine ei mõjuta oluliselt minu hinnanguid artikli suhtes. Olen retsensendina võimalikult neutraalne.
4. Ajakiri eeldab, et annan neile oma eksperthinnangu midagi ilustamata. Kirjutan kriitilise retsensiooni, öeldes välja oma arvamuse artikli metoodika kohta.
5. Tunnen, et ei suuda jääda päris objektiivseks, kuid ei soovi ka oma retsenseerimislubadusest loobuda. Palun kirjutada retsensiooni mõnel heal kolleegil, kes artikli autorit ei tea, kuid lepin kokku, et panen retsensioonile enda nime alla.
6. Kirjutan ajakirja toimetajatele ning teavitan neid enda kahtlustest ja kriitilisest hoiakust doktor Musta uurimismeetodite suhtes. Uurin ajakirja seisukohta kujunenud olukorra osas ning tegutsen vastavalt toimetaja juhistele.

V Hea teadustava järgimise, edendamise ja rakendamise näidisjuhtum

Kolleegi süüdistus

Uurimisrühma juhi professor Kallase jutule tuleb teadur Rand, kes kurdab, et nendega samasse uurimisrühma kuuluv teadur Põhi on avalikult häbiväärselt käitunud. Teadur Ranna sõnul kuulis ta tudengitelt, kuidas teadur Põhi volbriööl ringi kakerdas ja end korduvalt ebasüüdsalt väljendas. Pealegi polevat see esimene kord, kui midagi taolist on juhtunud.

Teadur Ranna hinnangul on selline käitumine hea teadustava rikkumine, kuna see kahjustab akadeemilist väärikust, teadusasutuse usaldusväärust ning näitab tudengitele halba eeskujut. Teadur Ranna sõnul tuleks midagi kiiremas korras ette võtta, kuna tal on väga raske uurimisrühmas koos teadur Põhjaga tööd jätkata, ja kui professor Kallas midagi ei tee, esitab ta ametliku kaebuse teadusasutusele.

Professor Kallas vestleb seejärel teadur Põhjaga, kes tunnistab, et asjaolud võisid tõesti nii olla, kuid väidab, et head teadustava ta rikkunud ei ole ning süüdistus akadeemilise väärikuse kahjustamisest on pahatahtlik ja põhjendamata. Teadur Põhi rõhutab, et töö on olnud viimasel ajal pingeline ning et tema vaba aja tegevused on tema eraasi.

Mida teeksid professor Kallase asemel?

1. Püüan kaht kolleegi lepitada ja rõhutan, et meie kõigi ühine huvi on uurimisprojekt edukalt lõpuni viia. Pärast seda saame edasi arutada, kas ja kuidas koostööd jätkata.
2. Selgitan kolleeg Rannale, et see, mida teadur Põhi vabal ajal teeb, on tema eraasi, ning ei puuduta kuidagi head teadustava. Palun, et ta ametlikku kaebust ei esitaks, kuna see vaid kahjustaks meie töösuhteid.
3. Nõustun teadur Ranna kriitikaga ning hoiatan kolleeg Põhja, et taolise käitumise jätkumisel võivad olla tõsised tagajärjed tema karjäärile meie teadusasutuses.
4. Tunnen, et konflikt vajaks kindlasti lahendust, kuid ma ei suuda ise olukorda objektiivselt hinnata. Delegeerin juhtumi lahendamise oma osakonna juhatajale.
5. Ei tee midagi. Olen veendunud, et teadur Ranna kaebusel ei ole uurimisrühma tööle mingit mõju ning parem on jääda kahe kolleegi konfliktis erapooletuks.
6. Uurimisrühma juhil on taolises olukorras suurem vastutus ning igal juhul on tema ülesanne juhtunule reageerida, olgu süüdistus põhjendatud või mitte. Uurimisrühma juhil tuleb kaitsta oma töötajat, samas tuleb seista ka hea teadustava põhimõtete järgimise eest. Eraelu ja teadlase professionaalse tegevuse vahel ei ole võimalik tõmmata selget ja kõigile sobivat piiri. Ühtviisi olulised on nii eraelu puutumatus, isiku autonoomia ja väärikus, teadlase ja teadusasutuse usaldusväärus, hea koostöö ning eeskujuks olemine tudengitele. Seetõttu tuleb teadusasutusel kujundada taolistes küsimustes ühised kokkulepped, millest ka uurimisrühma juht saaks olukorra lahendamisel lähtuda. Kui selliseid kokkuleppeid ei ole, tuleb uurimisrühma juhil lahendada olukord iseseisvalt või küsida nõu kolleegidelt või teadusasutuse vastavalt spetsialistilt.